

Bøkur um søgu og mentan

Bókaráður hevur í hesum døgum givið út fimm bøkur. Fyra av teimum eru føroyskar. Tann fimta er bókin hjá Olav Duun: "Menniskjan og maktirnar", Bjarni Niclasen týddi úr norsktum.

Tær føroysku bøkurnar eru:

"Sær er síður á landi", endurminningar eftir Rasmus Rasmussen. Hetta er onnur útgáva, og bókin er uppafturprentað, tí hon hevur verið uppseld í mong ár. "Sær er síður á landi" er ein lýsing av bygðalívi í Føroyum fyrri umleið hundráð árum síðani, og av tí at hon helst er kend av lesandi fólki, sum tí hava kunneika til stóra síðsøguliga virði hennara, skal ikki verða gjørt meira burtur úr henni her.

"Diplomatium Faroense. Føroyskt fodn-brævasavn" eftir Jakob Jakobsen, doktara, er savn av føroyskum miðaldarbrøvum við søguligum rannsóknunum. Fyrsta útgávan kom í 1907. Savnið hevur stóran áhuga bæði fyrri søgufrøðingar og málfrøðingar; men øll, sum hava áhuga fyrri føroyskari søgu og samfelagsviðurskiptum í miðöld, kunnu fegnast um hesa bók. Nógva av tilfarinum er nýtiligt í sambandi við undirvísing á studentaskúla- og hægri stigi.

"Færøernes Odlidshistorie" eftir Niels Winther kom út í 1875 fyrstu ferð, og hon fevnir um mangt, sum hevur við føroyska søgu og føroyskt mentanarlív at gera. Hans Jakob Debes, doktari, hevur skrivað eitt formæli til endurprentaðu útgávuna, sum nú er komin, og hann nevnið tað "Leitan eftir rötum". Hetta er eins dygdargott og alt annað, sum Hans Jakob hevur avrikað sum søgufrøðingur og granskari, og eingin orsök er tí til at koma afturum aftur við nøkrum viðmerkingum í hesum sambandi.

"Færingetidende", sum bert var til í tí stutta tíðarbilinum 13.5-27.7. 1852, er fyrsta blaðið, ið givið er út í Føroyum. Blaðstjóri var Niels Winther, lógfrøðingur og politikari. Blaðið er ein týðandi kelda til føroyska søgu um hálva 19. öld, og tí eigur Bókaráður tøkki fyrri at hava givið tvey 9 eintøkini, sum til eru av blaðnum, út í bók.

Spell bert, at eingin roynd er gjord at skriva ein søguligan inngang til hesa bók, sum kundi givið lesaranum yvirtilt yvir tær politisku hendingar, sum fóru fram Føroyum viðvíkjandi tvey fyrstu uml. fimti árin av 19. öld. Tórvur hevði eisini verið á at lýst mannin Niels Winther sum politikara og at gjørt eina meting um, hvør ætlanin við Færingetidende var — og hvønn týðning blaðið hevði í samtið síni.

Í formælinum til bókina stendur millum annað at lesa: "Tað at lögtingið var endurreist, var einamest honum (Niels Winther) fyrri at takka..." Her eigur helst onkur viðmerking at gerast, tí beint er, at Niels Winther hevði ávirkan á tað arbeiðið, sum fór fram í sambandi við fyrrreikingarnar til lögtingslógina frá 1852; men neyðugt er eisini at minnst til, at stovnanin av føroyska lögtinginum var eitt lið í einari politiskari gongd ella menning, sum í stuttum (og tí bert ófullfíggið) kann lýst á henda hátt:

GAMLA LØGTINGIÐ TÍKIÐ AV

Í 1816 varð gamla føroyska lögtingið tikið av samb. kongaliga avgerð. Ikki ber til at skriva

Niels Winther

meira um hetta í so stuttari viðgerð sum hesari; men hendingin bar jú við sær, at fyrstingin av øllum týðandi føroyskum málum kom at vera í hondunum á donskum embætismannum. Sum dømi um hetta ber til at nevna, at avgjört varð, at sorinskrivarin skuldi hava tvey mál um hendur, sum lögtingið fyrr hevði havt. Leggjaft afurtað kann, at amtmáðurin í fyrsta helmingi av 19. öld var tann, sum skuldi gera tilmæli til ríkismyndugleikarnar, tá umhugsað varð at seta danskar lögir í Føroyum.

STÆTTATINGINI:

Í 1834 fingur Føroyar kongavalit umboð í danska stættatinginum í Roskilde. Til samans vóru 4 stættatingir í øllum danska ríkinum. Tey vóru stovnar, sum skuldu ráðgeva stjórnini (kongi) í politiskum málum. Danska stjórnin ætlaði, at føroyingar sjálvir skuldu velja teirra egna umboðsmann (-menn?) til stættatingið í Roskilde, og skipaði tí fyrri, at danskir embætismenn í Føroyum skuldu gera álit hesum viðvíkjandi — saman við øðrum øðrum monnum í Føroyum, sum metast kundu at hava skil fyrri landsins viðurskiptum. Hetta arbeiði varð gjørt; men tað kravdi sera langa tíð at fáa tað liðugt — meira enn 4 ár. Ein orsök kann vera, at donsku embætismenninir í Føroyum ikki hava sýnt hesum máli nógv stóran áhuga. Okkurt bendir á, at so er; men lítt er at siga tað við vissu.

Nógv kom fram á teimum fundum, sum embætismenn og føroyingar hildu um hetta mál, og m.a. var tórvurin á at fáa eitt politiskt ráð ella ting sett á stovn í Føroyum lýstur. Sama hendi í danska stættatinginum sjálvum. Fleiri føroyingar vendu sær til hetta ting við umbøn um politiskan stovn í Føroyum. Nevnt kann, at 28 føroyingar í 1846 bóðu um at fáa sett á stovn "fólkating" í Føroyum. Hetta er í sjálvum sær eitt krav á sjálvstýrisleið.

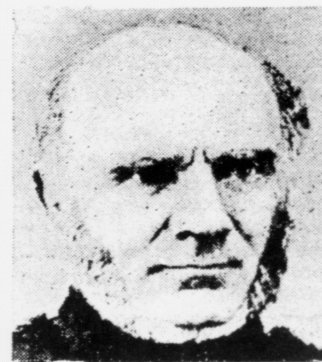
Stættatingið vildi ikki taka undir við hesum; men sama ár, 1846, bað Danske Kancelli amtmannin í Føroyum, Ploeyen, um at gera uppskot til kommunallóg fyrri Føroyar. Men áðrenn hetta var áleiðis komið, hendi tann stóra broytingin í danska stjórnarlágnum. Í 1848 fóru menn undir at fyrireika donsku grundlógina, sum var liðug í 1849.

Frá 1834 og til stættatingini vóru avtikin, var stættatingið í Roskilde ráðgevandi stovnur í føroyskum lógamálum. Føroyar vóru beinleiðis lagdar inn undir virkisikið hjá hesum tingi. Íslendingar, harafturimóti, fingur egnan politiskan stovn í 1843, altingið, við ráðgevandi myndugleika í lógamálum.

Á sama hátt sum Føroyar vóru lagdar inn undir stættatingið í Roskilde, vóru tær seinri lagdar inn undir danska ríkisdagin.

Um ársskiftið 1849/50 vóru "Danmarks Riges Grundlov" og "Lov angaaende valgene til Rigsdagen" tinglisnar í Føroyum, uttan at føroyingar vóru eftirspurdur.

Tá málið um føroyska umboðan í ríkisdegnum var til viðgerðar í hesum stovni, vóru mangir ríkisdagsmenn, sum hildu, at henda føroyska umboðan litlan og ongan týðning fór at fáa, uttan so at ein fólkavalur politiskur stovnur fór at virka í Føroyum, sum m.a. kundi virka sum stuðul hjá føroysku ríkisdagsmonnunum. Annars kundu donsku embætismenninir í Føroyum lættliga fáa størri ávirkan á føroyska lógamáli enn føroysku ríkisdagsmenninir. T.d. kundi danska stjórnin beinleiðis ráðgeva seg við embætismenninir í Føroyum — uttan um føroysku politikararnar — um hon legði í.

Carl Emil Dahlerup

"NOGET ENSIDIGT, MEN IKKE AFFATTET UDEN TALENT"

10. november 1851 varð "Udkast til en kommunallov for Færøerne", sum Niels Winther hevði gjørt, lagt fram í danska fólkatinginum. Tað var danski politikarin Orla Lehmann, ein av grundlógarfedrunum, sum gav uppskotinum omanfyrri nevnda ummæli. Winther skrivaði seinri í "Færingetidende", at hann tók stig til at leggja hetta uppskot fram, tí at einki tá bendi á, at danska stjórnin ætlaði at koma við øðrum lógargruppskoti hesum viðvíkjandi. Stundir eru ikki til at víðgera hetta uppskotið her. Nevnt skal bert, at Winther imyndaði sær, at eitt politiskt ráð, nevnt Løgtingið, skuldi vera fyrri allar Føroyar. Undir tí skuldu so vera 8 kommunur. Eftir tíðar meting var uppskotið á mangan hátt radikalt, og tað visir, at Winther hevur havt stórt álit á, at føroyingar hava verið menn fyrri at áttikið sær ábyrgd av at styra egnum viðurskiptum. Men tá Winther skilti, at eingin møguleiki var fyrri at fáa uppskotið samtykt í fólkatinginum, tók hann tað aftur.

8. desember legði Winther nýtt lógargruppskot fram undir heitinum "Udkast til en lov om afholdelse af et folkeråd på Færøerne i året 1852". Ætlanin við hesum var at gera tað gjørligt, at eitt ráð skuldi kunna koma saman í Havnini í 1852 og víðgera tvey lógargruppskot Føroyum viðvíkjandi, sum danska stjórnin ætlaði at leggja fyrri ríkisdagin sama ár. Hildið varð, at stjórnin kanska ætlaði at fara undir so týðandi mál sum: ávirkan føroyinga á føroysku lóggevna, kommunumál og avtøku av einahandlunum.

Men longu 6. desember 1851 hevði innannríksmálaráðharrin lagt "Udkast til en kommunalbestyrelse for Færøerne" fyrri

fólkatingið, og Niels Winther gjørdi tá greitt, at nøkur kapping skuldi ikki vera millum eitt stjórnargruppskot og eitt privat lógargruppskot. Hann ivaðist í at taka tað seinra lógargruppskotið hjá sær aftur, eins og hann hevði gjørt við tað fyrri. Hann ráðfærði seg tó við tveir danskar politikarar Monrad og Tscherning, sum fyrr høvdu sýnt áhuga fyrri arbeiði hansara, og hesir báðir menn mæltu til, at uppskotið hjá Winther varð beint í nevnd saman við stjórnargruppskotinum, fyrri at tað besta kundi fáast burtur úr báðum uppskotunum, og hetta varð samtykt av tinginum. Uppskotið hjá Winther kom til fyrstu viðgerð í tinginum, men fekk onga serliga undirtøku. Tillich, innannríksmálaráðharrin, metti tað m.a. vera ov lítið samsvarandi við danska kommunallóggevna sum heild. Uppskotið fór aftur í nevnd; men longur kom tað ikki.

"ET TOMT SKELET..."

Fyrrreikingarnar til uppskotið hjá stjórnini: Tað gongur ein tróður frá teirri umbøn, sum 28 føroyingar í 1846 sendu til stættatingið um at fáa eitt "fólkating" í Føroyum og fram til tað lógargruppskot, sum Tillisch legði fyrri fólkatingið 6. desember 1851. Tað ber tó ikki til at víðgera alt hetta nú, men nakad av tí seinasta, ið fram var komið, var tað uppskotið, sum Dahlerup, amtmáður í Føroyum, saman við øðrum monnum í Føroyum, hevði víðgjørt í Havn í 1850. "Udkast til en kommunallov for Færøerne", sum uppskotið æt, var sent til Danmarkar 8. april 1850, og tað var gjørt eftir boðum frá donsku stjórnini.

Tað var hetta uppskotið, sum fekk Niels Winther til at útgæva bóklingin "Et embeds-aristokratisk udkast til en kommunallov for Færøerne, angrebet med stadigt hensyn til grundloven og lokaliteterne". Henda litla bók er fyrst og fremst eitt álöp á danska embætisvaldið í Føroyum; men vert er eisini at leggja til merkis, at Winther ger atfinningar sínar við stöði í donsku grundlógini.

Winther hevði tósað við onkran av teimum føroyingunum, sum høvdu verið við á fundinum í Havn 18.-23. mars 1850, tá lógarskotið varð endaliga víðgjørt, og tað amtsráð — ella lögting — sum verður skotið upp, nevnið Winther "Et tomt skelet, som må bringe enhver til at gysse tilbage." m.a. tí, at tað var ov lítið demokratiskt — tað gav embætismanninum alt ov mikið vald.

"SELV NEGRENE HAVE EMANCIPERET SIG..."

Bókin "Et embeds-aristokratisk udkast..." er skrivað fyrri at gera dønnum, helst politikarum, greitt, at tórvur var á politiskum stovni í Føroyum, sum kundi verja fólkíð móti ágangi frá embætismannaveldinum. Embætismenninir høvdu tikið alt sjálvráði frá føroyingum, sum í politiskum viðurskiptum nú vóru eftirbátar í mun til allar aðrar danskar ríkisborgarar. Niels Winther metti stöðuna at vera so ringa, at hann skrivaði: "Selv negrene have emanciperet sig, færingerne finder sig med tålmodighed i deres skæbne"

FØROYAR ERU IKKI DANMARK

Harumframt hevði uppskotið í eygum Winthers tað brek, at tað nær um orðarætt var skrivað av eftir "Anordning af 13. august 1841 om kommunalvæsen på landet i Danmark". Hann ákærir embætismenninir fyrri